

оформлення основи (нехай і не повна) служить взаєморозумінню представників різних націй» [9: 124].

Лексичні та словотвірні ресурси давньогрецької та латинської мов становлять основу інтернаціонального термінологічного фонду і залишаються важливим джерелом термінотворення в сучасних європейських мовах. В умовах універсализації та спеціалізації нових знань, розширення мовних контактів, інтернаціоналізації науково-технічної інформації міжнародний фонд спеціальної лексики, спільні для багатьох мов структурно-семантичні та термінотвірні моделі потребують подальшого поглибленого вивчення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Акуленко В.В. Вопросы интернационализации словарного состава языка. – Харьков: Изд-во Харьковского университета, 1972.
2. Вюстер Э. Интернациональность научных обозначений // Интернациональные элементы в лексике и терминологии. – Харьков: Изд-во при Харьк. ун-те "Вища школа", 1980. – С. 111-129.
3. Гусева И.Г. Когнитивно-дискурсивный анализ межотраслевой экологической терминологии в области рыбного промысла (на материале англ. языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Калининград, 2004.
4. Д'яков А.С., Княк Т.Р., Куделько З.Б. Основы терминотворения: семантические та соціолінгвістичні аспекти. – К.: Видавн. дім «KM Academia», 2000.
5. Корнелія А. О меліораціях. – Львів, 1905. – 50 с.
6. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968.
7. Онуфрієнко Г. Мовна гібридизація термінологічного знака як актуальна проблема українського термінознавства // Українська термінологія і сучасність: Збірн. наук. праць. – К., 2007. – С. 87-88.
8. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. – Львів: Світ, 1994.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Аспект-Пресс, 2002.
10. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1987.
11. Dictionary of European Anglicisms / Ed. by M. Gortlach. – Oxford University Press, 2002.
12. Ehlich K. Greek and Latin as a Permanent Source of Scientific Terminology: the German Case // Language Adaptation / Ed. by F. Columas. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – P. 135-137.
13. Scujina V. Vitality of Latin and Greek Word-elements in the Morden Interlingual Term-building Processes // www.liis.lv/latval/Darbinieki/Jauniecivasarefer.htm

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Малевич – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування.

Наукові інтереси: термінознавство, термінографія, лінгвокультурологія.

ВПЛИВ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА СТАНОВЛЕННЯ ГРАФІЧНОЇ ТА ОРФОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна ХОМЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті окреслено особливості формування графічної та орфографічної систем німецької мови, проаналізовано вплив екстралінгвістичних факторів на процес їхнього становлення на різних етапах розвитку німецької мови.

The article explores the peculiarities in the making of the graphical and orthographical systems in the German. The influence of the extralinguistic factors on the process of their formation at the different stages of the German language development is also viewed.

Становлення німецької мови призвело до процесів її уніфікації та нормалізації. На виникнення та розвиток національної мови у Німеччині впливали історичні процеси, що обумовили незавершеність її уніфікації навіть у наш час. Створення орфографічної та графічної систем є невід'ємною частиною цих процесів. Функціонування цих систем необхідне для закріплення національної норми у писемній формі.

Дослідженнями орфографічної системи німецької мови займалися М.Корт, У.Маас, Д.Неріус, Ф.Ісламова, які уточнили поняття орфографічної норми німецької мови. Вивченню змін в орфографічній та графічній системах німецької мови присвячені праці Г.Брекле, Р.Бергмана, А.Карпа, П.Паулі, Ш.Штрікер.

Оскільки становлення мови відбувається в процесі її розвитку під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, то дії цих факторів піддаються також процеси формування графічної та орфографічної систем. Аналіз теоретичних джерел [2; 5; 6; 8] показав, що на розвиток німецької мови мали вплив такі екстралінгвістичні фактори:

1. Територіальний розподіл (наприклад, внаслідок міграцій в епоху Великого переселення народів у V-VII ст.н.е.).

2. Політичні умови (наприклад, об'єднання західногерманських племен в одну державу Меровінгів).
3. Вплив релігії на матеріальні та духовні сторони життя германських етносів.
4. Поява науки як невід'ємної сфери суспільного життя.
5. Вплив економічно та культурно розвинутих областей розселення германського етносу.

Мета статті – виокремити ті екстралінгвістичні фактори, що мали вирішальне значення для становлення графічної та орфографічної систем на різних етапах розвитку німецької мови.

Відомо, що першою значною писемною пам'яткою германців було Євангеліє, перекладене єпископом Вульффілою з грецької на готську мову. Вульффілі приписується створення готського алфавіту на основі знаків грецького та латинського письма. Якщо розглядати умови, за яких відбувалося створення готської графіки та орфографії, то необхідно згадати, що під натиском гунів готи із придунайських районів подалися у римську провінцію Мезію (Болгарію), у 378 р. вони розгромили римське військо. Римляни мали віддати германцям землі на Балканах, де готи прийняли християнство у формі аріанства. У цей час (IV ст.) Вульффіла переклав Євангеліє на готську мову. Основною причиною для використання нових графічних знаків, а не германських рун, є думка Вульффіли, що руни асоціюються з язичеством і небажані для перекладу священних текстів.

З прийняттям християнства збільшився культурний вплив готів на інших германців – майже всі германські племена прийняли спочатку аріанство. Незважаючи на це, готське письмо, створене Вульффілою, суттєво не вплинуло на давню німецьку орфографію. Хоча, як вказує А.Бах [1:99], написання подвійного gg замість ng в глосах до Біблії, складених у Рейхенау на початку IX ст. можна отождити з готськими зразками (гот. Aggilus – Angel).

Період власне давньоверхньонімецької орфографії почався з появою глосів (перших двомовних латино-німецьких словничків), зокрема "Аброгансу" у VIII ст., що був створений у Сан-Галенському монастирі. Зрозуміло, що у давньоверхньонімецький період розвитку німецької мови не було загальноприйнятих орфографічних правил. Писці у кожному монастирі використовували графічні і орфографічні знаки, що відрізнялися від написань в інших монастирях, хоча у рукописах використовувалися знаки латинського алфавіту.

У VIII-XI ст. монастирі грали провідну роль в духовному житті усіх германських земель і були єдиними осередками освіти та писемності. Політичною умовою для піднесення монастирів як осередків культурного життя була все зростаюча роль церкви у підтримці державної влади. Силою, що могла утримати в межах однієї держави таку кількість різних племен, що до того ж говорили зовсім різними мовами (романською і племінними германськими) могла бути католицька церква. Різноплемінна Франкська держава виникла у 486 р., коли франкський король Хлодвіг завоював території північної Галії, а потім він та його спадкоємці захопили території алеманів, тюрингів, бургундів, і об'єднали їх в межах однієї держави. Завоювання у VIII ст. продовжив Карл Великий, поновивши державу франків після її розпаду у VI ст. Він захопив також землі лангобардів, баварців, саксів.

Ще у 496 р. Хлодвіг прийняв християнство у формі католицизму. Карл Великий за підтримки тієї ж церкви став римським імператором.

Монастирі засновувалися франкськими і англо-саксонськими місіонерами: у 614 р. у Сан-Галені, у 724 р. у Рейхенау, у 727 р. – Мурбах у Верхньому Ельзасі, у 744 р. – Фульда, у 764 р. – Лорш [1: 79]. За ініціативи Карла Великого з'явилися переклади релігійної літератури на давньонімецькі діалекти. Орфографія відображала вимову місцевого діалекту [5: 22] або діалекту, який був рідним для писців у монастирях [1: 103]. Формою написання служив каролінгський мінускул, що застосовувався у західнофранкській державі.

У алеманському діалекті замість германського *ō* писалось *ua*. Вживання дзвінких *b, d, g* або глухих *p, t, k* залежало від кінцевого звуку в попередньому слові. Після дзвінких і сонорних вживалося *b, d, g*, а в інших випадках – *p, t, k*.

Короткість голосного позначалася акутом *á, ó* [12: 18]: (*geskáh* – *geschah*, *uuórt* – *Wort*), довгі наголошені голосні мали циркумфлекс (*râtan* – *raten*, *êrest* – *erst*), довгі ненаголошені також отримували циркумфлекс (*máchôn* – *machen*). У алеманському зустрічалися і

позначалися на письмі такі дифтонги: *éi, óu, íu, éu, úo, îe, îa, îo* (*chéisier – Kaiser, lúte – Leute, lîer – lieb, slûog – schlug*). Для позначення *û* як умлаута від *ü* вживався знак *iu* (*hûs – hiuser*).

У закритих ненаголошених складах усі редуковані голосні позначалися через *-e*: (*tagum-tagen*); у відкритих складах вузькі короткі *i, u* перейшли в середні *e, o*, тобто наблизилися до редукованого *e*. Довгі голосні редукації не зазнали.

Особливостями південно-рейнсько-франкської орфографії було вживання латинської букви *u* для передачі ряду звуків (*myat, gîmyato, syazo*). Германське *ē₂* виступало у південно-рейнсько-франкському діалекті як дифтонг *ia*, германське *ō* як *ua*. Ненаголошені вузькі голосні *i, u* замінилися середніми *e, o* у положенні перед носовими (*tagom*). У франкських пам'ятках у ненаголошених префіксах встановилися форми на *i*: *gi-, zi-, int-*, з початку XI ст. розповсюдження отримали редуковані форми на *e* (*ge- ze- ent-*).

Германський глухий постдентальний спірант, який зображувався в готській як *ƀ* (в англосаксонській як *ð* та *Ʀ*), став у південно-рейнсько-франкському діалекті дзвінким і позначався *dh*, а всередині та в кінці слова, частіше всього після *n* і *l*, поряд із звичайним *dh* почав з'являтися *d* [6: 22]. Афrikата *pf* позначалася *ph* (*aphul – Apfel*), але на початку слова писалося *p* (*pad – Pfad, pluag – Pflug*). Перехід *d* в *t* не позначався, на початку слова стояло *d* (*dag – Tag*), *t* виступав усередині та на кінці слова.

Мова давньосаксонського "Геліанда" є літературною мовою, близькою за своєю орфографією до франкської, тісно пов'язана з Фульдою [1: 72]. Особливості орфографії давньосаксонського діалекту були обумовленими англосаксонським впливом. Чужі латинській мові щилинні звуки позначалися через *ð* та *Ʀ* (*ðat – das, siƦun – sieben*), у інших діалектах постдентальний спірант позначався *th, dh*. Дзвінкий варіант передавався через *đ* (*dh*). У рукописах можна також знайти англосаксонську руну для приголосного [v], що звичайно передавався на письмі через *uu* або *w* [6: 32].

До ознак франкських впливів у мові "Геліанда" належали франкські написання дифтонгів *uo* поряд з давньосаксонським *ō* (*guod* поряд з *gōd*), *ie* поряд з давньосаксонським *ē* (германським *ē₂*: *hier, brief* поряд з *hēr, brēf*), окремі випадки відновлення носового перед спірантом (*andar* поряд з *ōther, mund* поряд з *mūd*).

У західногерманських мовах подовженими були приголосні, за якими йшло *j*, а перед приголосними стояв короткий голосний. У текстах VIII – початку IX ст. ще збереглися форми з *j* (*e, i*) перед задніми голосними *a, o, u*. Давньосаксонська зберігала перед ними *I* (*sibba, willo*) [3: 121]. Афrikата *pf* у цій мові не позначалася (*helpan*).

Аналізуючи орфографічні закономірності, можна прослідкувати напрямок територіальних впливів. Починаючи з часів готів (до VI ст.), завжди інтенсивним був вплив з півдня на північ. З VI ст. виникла область баварсько-лангобардської культури як основа могутнього впливу на інші германські племена. Вплив північного заходу на південні землі можна пояснити політичним панівним становищем франків серед інших германських племен, а рейнсько-франкський діалект був рідним для династії Каролінгів.

У середньовісній німецькій мові у XI – XIV ст. продовжився процес східної колонізації, що почалася ще при Карлі Великому, коли була заснована Австрійська марка. В результаті колонізації значно розширилася територія вживання німецької мови (Мекленбургське герцогство, Марк-графство Бранденбург, польське Помор'я, Сілезія, Прусія, Чехія, Мейсенська марка-Верхня Саксонія). На цих територіях внаслідок змішання мов виникла група східно-середньофранкських діалектів, до якої належали тюрінгський, верхньосаксонський, сілезький і лужицький, верхньопрусський [4: 125].

Північна і середня Німеччина зазнавали на собі вплив півдня і заходу, що випередили їх в економічному та культурному відношенні. Через західні райони Німеччини відбувався вплив французького лицарства на німецьке. Нижня Франконія вважалася зразком лицарського життя. Із Франції через цю область прийшли слова, пов'язані із специфікою лицарського побуту, деякі зберегли свою орфографію і в німецькій мові цього періоду: *âventiure, amîe, reie, grîs, fin, lampe*.

У хрестових походах (1147-1149), а також через культурні та літературні зв'язки, коли багато німецьких вчених намагалися отримати освіту у Франції, виникли тісні контакти німецького та французького дворянства, що позначилися на літературній діяльності

німецьких земель цього періоду. Найбільшого розвитку літературна мова досягла на південному заході Німеччини. При Віденському дворі створювали свої літературні доробки Вальтер фон дер Фогельвейде, Рейнмар фон Хагенау. Південно-західний варіант вважався зразковим, його наслідували поети інших областей Німеччини.

У лицарській літературі виявилася помітна тенденція до згладжування діалектних розходжень. Основна причина полягала у прагненні мандрівних поетів-співців до того, щоб їхні твори були зрозумілими на всій території Німеччини. Окремі лицарі-міннезингери ставали придворними поетами. Так, Рейнмар фон Хагенау народився в Ельзасі, але співав при дворі австрійського герцога. Його учень, австрієць Вальтер фон дер Фогельвейде знаходився на службі у ландграфа тюрінгського Германа (1190-1277). У поетів, які походили з різних земель південно-західної Німеччини Гартмана фон Ауе (Швабія), Вольфрама фон Ешенбаха (майська Франконія), Готфріда Страсбурзького, можна спостерігати лише незначні відмінності [3: 57].

Лицарські кола північної Німеччини користувалися верхньонімецькою як літературною мовою. Німецьке духовенство використовувало латину, але у князівських і міських канцеляріях почали вести документацію народною мовою. У 1235 р. Фрідріх II видав німецькою мовою перший імперський закон "Mainzer Reichlandsfrieden". Пізніше Людвіг Баварський (1314 – 1347) закріпив вживання німецької мови у грамотах, у яких було зацікавлене дрібне дворянство, що не знало латини. Людвіга Баварського наслідували інші князі.

Через створення феодальних територій внутрішні мовні райони перерозподілилися по-новому, об'єднуючи в собі дрібні діалекти. Особливості окремих мовних районів відбилися у писемній мові: середньовісньонімецьке *ei* писалося у баварському і австрійському діалектах як *ai* (Bain, Stain), *b-* виступало на початку слова як *p*. У алеманському *ai* не вживалося замість *ei*. Старі голосні кінцевих складів не редукувалися, до сьогодення збереглися повні голосні (Liebu – Liebe). У західносередньонімецьких діалектах для позначення довготи служило *i*, яке стояло після голосного, воно лише писалося, але не вимовлялося (huis, goit). У східносередньофранкських діалектах ненаголошене *e* у кінцевих складах виступало як *i* (tröstis).

На письмі відобразилися також фонетичні процеси, що відбувалися у цей період. У баварському діалекті почалися процеси дифтонгізації, а у середньонімецьких діалектах – монофтонгізації. Звідси, завдяки вищому економічному та культурному становищу цих районів, означені процеси проникли в інші німецькі діалекти.

Баварські поети того часу римували розвинутий із *i* дифтонг *ei* з контракцією *-egi-*, а також *i* французьких слів (*zît – geleit, kurteis – grîs*) [6: 166]. Для позначення розширеного старого дифтонга *ei*, що співпав з результатом баварської контракції *-agi-*, використовувалося буквосполучення *ai*, щоб показати якісну відмінність нового дифтонга *ei* (<*i*) і старого розширеного *ai* (<*ei*). Баварські поети римували *û* перед губними із старим дифтонгом *ou*, з'явилося написання *û* замість *û*. Також спостерігалася рима *hiute – freute*. Для зображення дифтонга, що виник з *iu* [y:], застосовувалися знаки *eu, æu, õu*, а замість старих *eu, õu* писалося *iû* [4: 131].

Середньовісньонімецькі поети римували *diet – zît, ruof – ûf, leute – hûete*, передаючи на письмі процеси монофтонгізації дифтонгів *uo, ûe, ie*.

У XV – XVI ст. провідною землею в економічному, культурному та політичному відношенні стала Саксонія. На цій території розвинулася гірничо-збагачувальна справа, міста стали центрами торгівлі та ремесел, збагачуючи саксонських курфюрстів, що грали велику роль у справах імперії. Курфюрст Фрідріх зміг захистити Лютера від папи та імператора. Саксонські та тюрінгські університети в Ерфурті, Віттенберзі, Лейпцигу стали осередками німецької культури.

Винайдення друкарства у середині XV ст. створило передумови для закріплення і розповсюдження писемної форми мови. Друкарі орієнтувалися на традиції князівських канцелярій.

Перша спроба нормалізації німецької мови відбулася в імператорській канцелярії Карла IV Люксембургського в Празі (1346 -1378). Основною рисою орфографії було відображення дифтонгів *ei*, *au*, *eu* замість середньовісньонімецьких *ī*, *ū*, *ē* [1: 161]. У XV ст. імператорська канцелярія перейшла з Праги у Відень, оскільки до влади прийшли Габсбурги. При Максиміліані I уніфікувалася орфографія цієї канцелярської мови через усунення багаточисельних подвоєнь приголосних *cz* для *z*, *dt*, *tt*, *ff*, *gck*, наприклад, у *Hellffershellffer*. У XV ст. мова саксонської канцелярії мала вплив на мову інших східнонімецьких канцелярій. Основними її ознаками були форми займенників на *-r*, *-ch* (*mir*, *mich*), довге *ē* в *gehn*, *stehn*, довгі *ī* та *ū* в *Bruder*, *lieb*, нередуковані префікси *bestellt*, *gestohlen*, дифтонги у словах *Haus* та *Zeit*.

Лютер як видатний діяч Реформації церкви використовував мову саксонської канцелярії, запозичуючи деякі форми з південних діалектів. Він писав *u* замість середньовісньонімецького *uo*, *ū* замість *üe*. У буквособ'єднанні *ie* *e* служило лише знаком довготи (*sieben*). Середньовісньонімецький дифтонг *ei* так і писався у Лютера, але із південнонімецької мови він використав написання *au* (*Haupt*). Замість давньонімецьких *u* та *ū* він писав *o* та *ö* (*sun* – *Sohn*). На кінці іменників Лютер писав *e* (*Name*, *Rede*, *Speise*). З південно німецької він взяв закінчення *-es* (*Gottes*). Початок слів з [S] оформлювався як *sch* (*Schwalbe*, *Schmerz*), *h* у нього виступило знаком довготи [1: 174]. Всі ці нововведення Лютера ввійшли у сучасну німецьку мову.

Отже, у давньовісньонімецький період розвитку німецької мови основним екстралінгвістичним фактором розвитку орфографії було заснування монастирів при сприянні католицької церкви, а також вплив півдня та заходу на розповсюдження мовних процесів в інші області країни. Непрямим фактором виступило політичне об'єднання західногерманських племен в одну державу. Головними екстралінгвістичними факторами становлення орфографічної та графічної систем у середньовісньонімецький період були феодально-політичні об'єднання із заснуванням князівських канцелярій та культурний вплив південного заходу країни. Як непрямий фактор діяли східна колонізація та зв'язки французького і німецького лицарства. У період Реформації той факт, що Саксонія була провідною землею в галузі політики, економіки і культури, мав вирішальне значення для розвитку орфографії, основи нормалізації якої були закладені реформатором церкви Мартіном Лютером.

З огляду на неповну розробку історичного аспекту характеристики графічної та орфографічної систем, подальшого детального розгляду потребують питання історичної основи цих систем для виявлення процесів їх формування та змін, а також питання безперервності нормалізаційних процесів для з'ясування закономірностей становлення німецької орфографії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бах А. История немецкого языка. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 344 с.
2. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие// Новое в лингвистике.- вып 6. – М., 1972. – с. 25 – 60.
3. Жирмунский В.М. История немецкого языка. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 387 с.
4. Левицкий В.В. История немецкой мовы. – Вінниця.: Нова книга, 2007. – 214 с.
5. Москальская О.И. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959. – 390 с.
6. Филичева Н.И. История немецкого языка. – М.: Из-во Московского ун-та, 1959. – 278 с.
7. Benecke G.F., Müller W., Zarncke F. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. – I – III, Stuttgart: S. Hirzel, 1990. - Bd. I. - 1061 S; Bd. II. - 825 S; Bd. III. - 963 S.
8. Bubbyk W.N. *Geschichte der deutschen Sprache*. – К.: "Вища школа", 1983. – 229 с.
9. Götze A. *Frühneuhochdeutsches Glossar*. – Berlin: de Gruyter, 1967. - 240 S.
10. Duden – *Die Deutsche Rechtschreibung*. – Mannheim: Bibliographisches Institut u. Brockhaus AG, 2006. - 910 S.
11. Schützeichel R. *Althochdeutsches Wörterbuch*. – Tübingen: Niemeyer, 1995. - 250 S.
12. Sinder L.R., Stroeva T.V. *Einführung in das Studium der deutschen Sprachgeschichte*. – Л.: Просвещение, 1977. – 304 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – старший викладач кафедри германської філології КДПУ імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: історія німецької мови.